

Értelmiségi szereprepedések

HOZZÁSZÓLÁS PIERRE LÉVY „AZ ÉRTELMISÉG ÚJ FELELŐSSÉGE
A KOMMUNIKÁCIÓ KORÁBAN” CÍMŰ ÍRÁSÁHOZ

Szerzői információ:

Tamás Pál

Az MTA Szociológiai Intézetének igazgatója politológiai szociológiával, technológiapolitikával és transzformációkutatással foglalkozik. Első diplomáit villamosmérnök-informatikusként és közgazdászként szerezte. Vendégoktató és kutató volt amerikai, brit, kanadai, német, osztrák, orosz, lengyel, román, ukrán és más intézetekben, egyetemeken. Újabb projektjei többek között a magyar társadalom evolúciós képességével és a kognitív kapitalizmus kelet-európai meghonosodásával kapcsolatosak.

E-mail: tamas@socio.mta.hu

Így hivatkozzon erre a cikkre:

Tamás Pál. „Értelmiségi szereprepedések”.

Információs Társadalom VIII, 4. szám (2008): 29–32.

<https://dx.doi.org/10.22503/inftars.VIII.2008.4.7>

A folyóiratban közölt művek

a Creative Commons Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább! 4.0

Nemzetközi Licenc feltételeinek megfelelően használhatók.

Tamás Pál

Értelmiségi szereprepedések

Először azt hittem, a címet félrefordították. Hogy az „értelmiség” terminussal a dolgot esetleg az eredeti közlő intencióival szemben túlpörgették. De nem, Pierre Lévy az eredeti francia közlésben is (*Le Monde Diplomatique*, 2007/8) „intellectuels”-ről beszél. Egy másik cikke címében olaszul „l’intelligenza”-ról ír. Tehát akkor szándékosságról van szó. A cikk olvasásából felmerülő enyhe értetlenségem megmarad. Ha egy mondatban és igazságtalanul kellene összefoglalnom véleményemet Lévy kijelentéseiről, akkor azt mondanám, hogy a technológiai determinizmus olyan gyermekbetegség, amely később is visszajön. S ha már valaki elkapta tízévesen, később ugyan kigyógyult belőle, de megint megkaphatja. Immunrendszerünk ebben az irányban nem működik.

Komolyra fordítva a szót, problémáimat három blokkban foglalnám össze. Néhány szó a technológiai meghatározottságokról, azután arról, hogy mi történik az értelmiségi szerepekkel és feladatokkal. Végül arról, hogy ugyan áttételeken keresztül, de hogyan változnak az új technológiai mezőkben vagy inkább azok hatására bizonyos értelmiségi énképek és lehetőségek.

Technológiai meghatározottságok

A 60-as években a modern információs társadalommal foglalkozó elméletek első hulláma feltételezte, hogy a technológiai változások közvetlenül és kikerülhetetlenül társadalmi-gazdasági változásokat indukáltak. Hogy itt minden majdnem hogy lineáris és azonnali. Megjelennek az új kommunikációs gépek és az emberek – kis ellenállás után vagy a nélkül – elkezdnek azok logikája szerint feladatokat megoldani. Nagyon hamar kiderült, hogy ez persze nincsen így, vagy legalábbis nem magától értetődően következik, s akkor két típusválasz született. Az elsőben a vizsgálódó belátja, hogy a technológiai változás az adott szakaszban (tehát mondjuk 1950 és 1980 között) ezen a területen kivételesen gyors, és ez többek között azért is van így, mert az információfeldolgozó gépekkel sikerült egy nagy termelési kultúraváltás generikus technológiáját megadni. És egyébként is, a hidegháború éveiben ez a technológiai terület a szembenállás kiemelkedően fontos zónájává válik, s ezért akkora forrásokat biztosítanak itt a továbblépéshez katonai területen, hogy ebből, szinte mellesleg, a polgári-gazdasági alkalmazások is ugrottak egy nagyot. És hogy ezt a kivételes gyorsaságú és intenzitású átrendeződést a szélesebb közvélemény, de még a szakmák zöme is egyszerűen képtelen követni. Az így kialakuló „az ember lemarad” szindrómának ezután további két alosztálya támadt. Az optimisták vagy a jövőbe bolondultak bizonyos permanens technológiai forradalmat vizionáltak. Ebben az adott korszak termelési paradigmaváltását abszolutizálták és végtelenítették időben is. Mindebből azután levezettek negatív utó-

piákat is. De még mindig ugyanezen a megközelítésen belül létezett egy másik, realista változat is. Ennek a szószólói egyfelől azt mondták, hogy a forradalmibb szakaszokat szükségszerűen nyugodtabbak követik, tehát utol lehet érni a technológiát. Másfelől a felhasználó maga is szelektál, és ha valamilyen alkalmazási irányzatokat, feladatokat, lehetőségeket nem kedvel, ha azoktól strukturálisan idegenkedik, akkor azok előbb vagy utóbb el is fognak halni. Tehát önmagában nem sokat számít, hogy a technológia felajánl egy ilyen lehetőséget, ha az alkalmazói közegek számára ez nem jelent az ő oldalukról, az általuk megoldott feladatok oldaláról kihívást, akkor arra egyszerűen nem fognak reagálni. Nem lesznek partnerei. És az adott irányzat, bármekkora is benne elvben a technikai fantázia, előbb vagy utóbb elhal.

A második alapvető megközelítés már ekkor felismeri, hogy a technológia maga is hordoz társadalmi kapcsolatokat, hogy a fejlesztő központokat körülvevő közeg hierarchikus rendje, vágyai, üzleti feladatai és kollektív félelmei maguk is beépülnek a technológiába. Meghatározzák ezek szerkezetét, nyelvét, megoldandó céljait, sőt ezeket technikai rendbe rejtve exportálják is az új alkalmazókhoz. Később azután puhább elméletek jelentek meg, amelyek az alkalmazónak sokkal nagyobb szabadságot hirdettek, s úgy vélték, lehetőségeik sokkal nagyobbak annál, mint ahogy ezt egyébként a szélesedő technológiai kínálat ideológusai állították (egyébként úgy tűnik, hogy többszörösen modernizált változatban, de Lévy is ilyen kínálati ideológus). Ebben a szakaszban megjelentek végül a tudástársadalom keresleti ideológusai is, akik már nem hitték, hogy mindabból, amit a technológiai fejlesztés kínál, azonnal és kötelezően választani kell, hogy létezik valamiféle morális kényszer (amelyet egyébként Lévy itt már cikkének a címében is jelez azzal, hogy „új felelősségről” beszél).

Az itt leírt modell 10-15 éves technológiai ciklusok mellé rendeződik, a keresleti és kínálati, a determinista és a „szabadválasztási” ideológiák ezalatt általában egyszer megfordulnak, és új körben kezdődik minden előlről. Lényegében 3-4 ilyen ciklust az elmúlt majd’ 50 évben megéltünk. A magam részéről én itt elvetném az „új felelősség” kifejezést. Ha céljainak, igényeinek ez felel meg, akkor az alkalmazó gazdasági, kulturális, ideológiai és mentális versenyhelyzetekben a saját céljaira használhatja a technológiát. S ha annak belső logikáját jobban érti és pontosabban követi, akkor azt hatékonyabban fogja használni. De morális nyomásról szó sem lehet.

Értelmiségi szerep

Az „értelmiségi” – s itt még nem is utalok a könyvtárnyi irodalomra – abban a formájában, ahogyan a 19. század második felében és a 20. század első harmadában összeállt, szintetikus szerep. Annak az entellektüelnek, akiről Lévy a francia címben is beszél, vannak ideológiai feladatai, vannak víziógenerálási feladatai a társadalomirányítás számára és amellet, vagy azzal szembefordulva elláthat mérnöki és kritikai feladatokat is. De nem szakértelmiségi abban az értelemben, ahogy a mérnök, a fizikus, az orvos, a társadalomstatistikus információt, tudást használ, generál, rendszerez adott részproblémák megértésére és kezelésére. A Lévy-nél felsorolt feladatok, amelyek egyébként teljesen reálisak, levezethetők a tudás jelenlegi rosszul kódoltságából és nem kielégítő mértékű integráltságából, szakmai feladatok, de nem feladatok az entellektüel, a vízió-

nárius értelmiségi számára. Megoldásukra a megrendelést egyébként valószínűleg a politikai vagy gazdasági döntéshozók kezdeményezhetik. Nem hinném azonban, hogy számukra a feladatokat moralizálva kellene megfogalmazni. Mégis ők lehetnek, akik inter- és transzdiszciplináris, komplex problémakezelő szemlélettel valamit csinálhatnak. A tudomány akkor fog ilyen irányokban továbblépni vagy akár vadonatúj fejlesztésekbe is belevágni, ha ők ilyeneket kérnek, sőt finanszíroznak. A döntéshozók egyébként egyes esetekben reagálhatnak a technológiák belső fejlődéséből következő fontos feladatok megoldására. Bizonyára így lehet ez generikus technológiáknál, és az információs technológiák ilyenek. De a megrendeléseket itt bizonyára elsősorban az érdekek fogják meghatározni. A döntéshozók progresszívnak minősülnek majd, ha felismerik, hogy érdekeik racionalizálhatók, a rációt technológiákkal szolgálhatjuk, és hogy közben ezek a technológiák is hatékonyabbak lesznek, ha kialakításuknál a potenciális felhasználók társadalmi közegére is tekintettel leszünk. Talán csak ennyi az egész. Tehát a szintetikus szerep a döntéshozóé, a megrendelőé és nem a szakértelmiségié. A „felelőség” kifejezés pedig kifejezetten eltávolít a ráció fokozottabb érvényesítésétől.

Új lehetőségek

Mindezek az áttételek nem zárják ki, hogy az új kommunikációs technológiák valóban – ha nem is közvetlenül – a vizionáló értelmiség számára is kijelölnek új feladatokat. Felsorolásszerűen itt hármat emelnék ki ezek közül: a nemzeti keretek észlelésének viszonylagosságát, az értelmiségi munkamegosztás átalakulását és a tudásszervezés új formáiból következő feladatokat.

Az európai értelmiségi itt érintőlegesen bemutatott modellje a nemzetállam keretein belül alakult ki. Ideológiai csomagjait (bár nemzetközi diffúzió itt korábban is létezett) lényegében ezekre a nemzeti piacaira fejlesztette ki. A szeme előtt lebegő aktorok, mozgalmak, vállalatcsoportok, kormányok, pártok szinte mind kizárólag a nemzetállam keretein belül voltak kigondolhatók. Az információs technológiák nemzetközi hálózatai s az azokból levezethető politikai kihívások azonban alapvetően transznacionálisak. Kivételes esetekben a nemzeti tér már elolvadt, sok más ponton még létezik, de kizárólagossága már a múlté. Tulajdonképpen nem a nemzeti és a globális szembeállítás az érdekes, hanem azok a hibrid világok, amelyeket így módon megélünk. Számos ilyen világban igen fontos a technológiai indíttatás, másokban kevésbé. De ezek nemcsak a szakértelmiségi szerepeit alakítják át, hanem a vizionáriusokét is. Az, hogy a tudásrendszerek átláthatóságát egymás irányában fokozni kell, szakértelmiségi feladat. Az, hogy egy multikulturális társadalomban az önmaguktól alig érintkező részkultúrák és parciális elitiek közé és köré rendszert kell építeni, már az entellektüelek dolga. Itt egyébként megjelennek az értelmiségi munkamegosztás új változatai is.

Végül egy lényegtelen, de nehezen említés nélkül hagyható részlet. Lévy úgy gondolja, vagy legalábbis azt sugallja, hogy az egymással vetélkedő, egymást kizáró szakmai elméletek és ideológiák kavargása, ami ma a társadalomtudományokat jellemzi, azok fejletlenségéről tanúskodik. E területek képviselői nem használják fel vagy rosszul használják azokat a kommunikációs technológiákat, adatbázisokat, módszertani

lehetőségeket, amelyeket más területek részükre már felkínáltak. Megállapításaikat nem formalizálják eléggé, a struktúrák leírásánál nem élnek a létező technológiai lehetőségekkel stb. Ebben az irányban – az egyik lehetséges irányt választva – természetesen el lehet mozdulni. A szociológia például minden morális nyomástól függetlenül megtanulta és használja a korszerű statisztika eszköztárát. Ez az empirikus kijelentések biztonságát növelte, a társadalom egészének megértését azonban egyáltalán nem. Ott a lehetőségek és a feladatok egészen másból következnek. E területen számos kihívás létezik, s ezek között a technológiai nem a legfontosabb. Ez persze szakértelmiségi dilemma. Tulajdonképpen a kulturális mátrixban a tudás szervezése valóban megváltozik, de számos területen, mindenekelőtt azokon, amelyek kisebb-nagyobb hibrid közösségekben az entellektüel víziószolgáltató szerepeihez kapcsolódnának, mindenfajta univerzalisztikus ambíciót én nagy óvatossággal kezelnék. S az értelmiség új felelősségét elsősorban abban látnám, hogy ne ugorjon be olyan megoldási módoknak és ajánlatoknak, amelyek technológiailag lehet, hogy könnyítettek, de a szükségesnél kevésbé komplexek és a helyi világokhoz kötöttek.